

گردشگری پایدار روستایی با تأکید بر روستای بزم استان فارس

غلامحسین کرمی^{۱*} مهرویه فرهادیان فرد^۲

۱. دانشجوی دکتری ترویج کشاورزی دانشگاه شیراز *

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز

چکیده:

نقش صنعت گردشگری در راهبردها و برنامه‌های توسعه کشورها در حال گسترش است و در این میان گردشگری روستایی دارای جایگاهی ویژه می‌باشد. گردشگری می‌تواند نقش مهمی در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی و توسعه فرهنگی اجتماعی داشته باشد و با گسترش آن در نواحی روستایی می‌توان به پایداری جمعیت و اقتصاد این نواحی کمک نموده و زمینه دستیابی به توسعه پایدار روستایی را فراهم نمود. با این حال نباید از اثرات منفی توسعه گردشگری در نواحی روستایی به خصوص از جنبه‌های فرهنگی و زیست‌محیطی غافل شد و برای به حداقل رساندن آن‌ها تلاش و برنامه‌ریزی نمود. هدف این تحقیق که به روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده مطالعات اسنادی و میدانی تهیه شده است، بررسی مفاهیم و اثرات گردشگری و ضرورت توجه به توسعه گردشگری روستایی مطابق با معیارهای گردشگری سبز و محیط‌زیست محور در کشور بر اساس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و راهبرد اقتصاد مقاومتی است و در ادامه به‌طور ویژه ظرفیت‌های دهکده گردشگری بزم در استان فارس را بررسی کرده است. طبق یافته‌ها با توجه به توانمندی‌های بی‌بدیل مناطق روستایی کشور از نظر میراث فرهنگی و جاذبه‌های زیست‌محیطی می‌توان جایگاه صنعت گردشگری را در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور ارتقاء داد. بنابراین طراحی و اجرای راهبرد آموزش جوامع محلی و توسعه منابع انسانی فعال در این بخش در جهت ایجاد گردشگری سبز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

کلمات کلیدی: گردشگری سبز، توسعه روستایی، محیط‌زیست، آموزش، روستای بزم.

مقدمه:

در شرایط کنونی هنوز توسعه روستایی با مسائل و چالش‌های متعددی مواجه است، زیرا راهبردهای گذشته در این زمینه موفقیت‌آمیز نبوده و نتوانسته است مسائلی همچون فقر، اشتغال، بهداشت، امنیت غذایی و پایداری محیط‌زیست را تأمین کند. این مساله باعث شده است که در سال‌های اخیر بار دیگر توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته و نظریه‌پردازان، برنامه‌ریزان تلاش می‌کنند تا با ارائه راهبردهای جدید از معضلات و مسائل این نواحی بکاهند. از سویی در دهه اخیر یکی از ارکان اصلی توسعه که در اغلب کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته و نتایج مثبتی را نیز به همراه داشته، گسترش ظرفیت‌های گردشگری در نواحی روستایی است (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). این برنامه‌ریزان، گردشگری را همانند صنعتی که ثبات اقتصادی و جمعیتی را برای جوامع روستایی به‌دنبال دارد، می‌بینند و بسیاری نیز می‌پندارند که توسعه گردشگری راه حل بسیاری از مشکلاتی است که مناطق روستایی درگیر آن هستند (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۸). گردشگری روستایی جزئی از صنعت گردشگری به حساب می‌آید که می‌تواند با برنامه‌ریزی اصولی و مناسب و شناسایی مزیت‌ها و محدودیت‌های آن، نقش مؤثری در توسعه مناطق روستایی و در نتیجه توسعه و تنوع بخشی به اقتصاد ملی برعهده داشته باشد.

گردشگری روستایی به‌عنوان یکی از گونه‌های گردشگری در برگیرنده یک گرایش به ریشه‌ها، یک احساس سنتی در حال رشد، همراه با خواست درک تمامی ابعاد محیطی در تجربه گردشگری می‌باشد. از سویی گردشگری روستایی به سبب عواملی همچون شهرنشینی، علاقمندی به میراث طبیعی، فرهنگی و تاریخی، نگرانی‌های زیست‌محیطی و شیوه سالم زندگی در سال‌های اخیر شکل گرفته و توسعه یافته است (سقای، ۱۳۸۲). این نوع گردشگری، به‌عنوان یکی از بخش‌های گردشگری، علاوه بر حفظ ارزش‌ها و باورها، با ایجاد فرصت‌های شغلی و کسب درآمد برای ساکنین محلی و توسعه ساختارهای زیربنایی، امکان توسعه پایدار و یکپارچه روستایی را فراهم می‌سازد. از این رو برنامه‌ریزی در جهت گسترش و توسعه گردشگری بر پایه رشد پایدار اقتصادی و تعالی جامعه روستایی ضروری است (سلطانی و نوری، ۱۳۸۹).

کشور ما دارای روستاهای گوناگون است و می‌تواند خدمات گردشگری را در کنار تولید فرآورده‌های کشاورزی و دامی عرضه کند. روستاها و ساکنین آن از دو جهت با صنعت گردشگری در رابطه هستند، اولاً محیط‌های روستایی به‌عنوان فضاها و استراحت‌گاهی برای گذراندن اوقات فراغت گردشگرها و به‌ویژه گردشگران داخلی به شمار می‌آیند و دیگر این که تولیدات آن‌ها اعم از مواد خوراکی و صنایع دستی روستایی به گردشگران عرضه می‌گردد و از این طریق به اقتصاد معیشتی آنان کمک می‌شود (عنابستانی و درویشی، ۱۳۹۰).

روش تحقیق

هدف این مقاله تحلیل وضعیت گردشگری روستایی از ابعاد مختلف و با رویکرد گردشگری سبز برای حفظ محیط‌زیست و صیانت از میراث فرهنگی است و به‌طور ویژه دهکده گردشگری بزم در شهرستان بوانات مطالعه شده است و سعی شده درک و شناخت کامل‌تری از ظرفیت‌ها و محدودیت‌های گردشگری در مناطق روستایی بدست آمده و راهبردها و راهکارهای توسعه گردشگری تدوین شود.

این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی و تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات از به‌طور همزمان از دو روش مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی میدانی بهره برده است. در روش کتابخانه‌ای، برای دستیابی به اطلاعات لازم و سوابق پیرامون محدوده و موضوع، منابع موجود در کتابخانه‌ها و اینترنت بررسی و نهایتاً با تدوین یافته‌ها، استنتاج لازم در راستای هدف پژوهش صورت گرفت.

به علاوه از برخی تکنیک‌های تحقیق کیفی مانند رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد. PRA یک رهیافت و مجموع روش‌هایی برای یادگیری در شرایط زندگی روستایی بوده و شامل تجزیه و تحلیل، برنامه‌ریزی و اقدام است. این رهیافت مردم روستایی را قادر می‌سازد تا پیرامون زندگی و شرایط روستایی تفکر نموده و دانسته‌ها و تجارب خود را به اشتراک گذاشته و ارتقاء بخشند.

مصاحبه عمیق نیز برای مطالعه ساختار طبیعت، نظرات و نگرش‌های مردم در دهکده گردشگری بزم به کار برده شد. از این نوع مصاحبه برای بررسی عمیق احساسات و عقاید افراد استفاده می‌گردد و به پژوهشگر کمک می‌کند تا درباره چگونگی شکل‌گیری رفتار عمومی فرد، به تاسی از احساسات و عقایدش، مطالب قابل توجهی را بیاموزد. این نوع مصاحبه اطلاعاتی را که فرد یا جامعه مورد پژوهش، به پژوهشگر می‌دهد، بسیار ارزشمند و مفید تلقی می‌شوند.

از دیگر روش‌های مورد استفاده، گردش در روستا همراه با ترسیم نقشه ترسیم بود. با اجرای این تکنیک شناخت مناسبی از منطقه حاصل می‌شود. اجرای این تکنیک متضمن قدم زدن در بین تعدادی از مناطق خاص روستاست که همراه با عده‌ای از افراد محلی انجام و ضمن مشاهده، بر روی موضوعات بحث شد. ضمن آن‌که اطلاعات مندرج در نقشه‌های ترسیمی، چک گردید. همچنین از محیط اطراف روستا شامل جنگل‌ها و زمین‌های کشاورزی بازدید به عمل آمد و با برخی از دامداران و کشاورزان صحبت شد. در طول روستا گردی موارد مهم، اصلی و کلیدی، یادداشت و ثبت گردید.

گردشگری روستایی: تعاریف و مفاهیم

در نگاه اول تلاش برای تعریف گردشگری روستایی به نظر کار آسانی می‌آید. طبق تعریف لین به گردشگری‌ای که در حومه شهر اتفاق می‌افتد، گردشگری روستایی می‌گویند، اما چنین تعریف ساده‌ای دارای ابهامات زیادی است (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). از دیدگاه وسیع‌تر می‌توان گردشگری روستایی را در برگیرنده دامنه‌ای از فعالیت‌ها و خدمات به گردشگران دانست که به وسیله دولت‌ها، کشاورزان و مردم روستایی برای جذب گردشگران به مناطق خود به منظور کسب درآمد صورت می‌گیرد. اگر این برداشت وسیع‌تر پذیرفته شود در کل گردشگری روستایی ارائه خدماتی نظیر اسکان، پذیرایی، امکانات و وسایل سرگرمی و تفریحی، برپایی جشن‌ها و مراسم محلی، تولید و فروش صنایع دستی و محصولات کشاورزی و غیره به گردشگران را شامل می‌شود (شریف‌زاده و همایون‌نژاد، ۱۳۸۱).

گردشگری روستایی گردشگری توأم با مسئولیت به نواحی روستایی است که باعث حفظ محیط‌زیست و توسعه رفاه جوامع محلی می‌گردد. گردشگری روستایی نشان دهنده نوعی از زندگی روستایی، هنر، فرهنگ و میراث فرهنگی در مکان‌های روستایی است که منافع اقتصادی و هم اجتماعی برای جوامع محلی به همراه داشته باشد و نیز تعاملاتی را بین گردشگران و افراد محلی به منظور توسعه تجربه بیشتر و تبادلات فرهنگی و اجتماعی ایجاد نماید. در این نوع گردشگری می‌توان به فعالیت‌هایی نظیر دیدن مزارع روستایی، رسیدن به آرامش در محیط روستا، گشت و گذار در طبیعت، داد و ستد با روستاییان و غیره اشاره نمود. اهداف این نوع گردشگری زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشند (Lai & Nepal, 2006).

اساس توریسم روستایی، ترکیب محیط‌زیست روستایی، فعالیت‌های مزرعه و فرهنگ‌های خاص موجود در روستا به منظور فراهم نمودن گردشگری و تنوع برای گردشگران و ایجاد فرصتی برای افراد محلی در جهت کسب درآمد بیشتر، ایجاد اشتغال و آشنایی با فرهنگ‌های مختلف و ایجاد ارتباط با سایر افراد روستای خود می‌باشد و ایجاد این فرصت بدون تخریب محیط زیست طبیعی مد نظر است (حسین‌محمدی و حیاتی، ۱۳۹۱: ۷).

گردشگران روستایی با انگیزه‌های متفاوتی از قبیل درک چشم‌اندازهای اکولوژیکی، دستیابی به فرصت‌های بازدید از مناطق بکر طبیعی، دیدن جذابیت‌های فرهنگی یا کیفیت فضا و محیط، از نواحی روستایی بازدید و در بسیاری از فعالیت‌ها شرکت می‌کنند. به همین جهت انواع خاصی از گردشگری در نواحی روستایی دیده می‌شود که به شخص

مسافر، ویژگی‌های مقصد و اهداف و انگیزه گردشگران بستگی دارد (Yu, 2004). بنابراین می‌توان گردشگری روستایی را به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

گردشگری فرهنگی (Cultural tourism): نوعی از گردشگری است که با فرهنگ، تاریخ، میراث فرهنگی و باستانی مردم روستایی مرتبط می‌باشد و شامل بازدید از موزه‌ها، بناهای تاریخی و... می‌شود.

گردشگری بومی (Eco tourism): نوعی از گردشگری است که علاوه بر تعامل با جاذبه‌های طبیعی (همانند رودخانه، کوهستان‌ها و...) با زندگی و هنرهای اجتماعی مردم که خود نیز در تعامل با جاذبه‌های طبیعی فوق هستند، در ارتباط می‌باشد.

گردشگری دهکده‌ای (Village tourism): در این نوع گردشگری، گردشگران در خانوارهای دهکده زندگی کرده و در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی روستا مشارکت می‌کنند.

گردشگری کشاورزی (Agro tourism): در این نوع گردشگری، گردشگران بدون ایجاد پیامدهای منفی روی اکوسیستم مناطق میزبان با فعالیت‌های سنتی کشاورزی در تعامل می‌باشند و در آن مشارکت می‌کنند و یا طبق تعریف دیگر گردشگران مدتی را برای گذراندن تعطیلات در روستا یا مزرعه با خانواده کشاورزان سپری می‌کنند و از محصولات کشاورزی و از اقامتگاه‌های آنان استفاده می‌کنند.

گردشگری طبیعی (Natural tourism): به طور عمده در تعامل با جاذبه‌های اکولوژیکی قرار دارد. این الگو در برگیرنده رویکرد گردشگران به محیط طبیعی با انگیزه‌های متفاوتی می‌باشد که گردشگر از سفر به محیط طبیعی یا طبیعت مدنظر دارد. از این رو گستره فضایی این الگو، محیط طبیعی را در بر می‌گیرد که می‌تواند به عنوان مثال ساحل، جنگل، کوه و نظیر این‌ها باشد (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۱).

از جمله جاذبه‌های روستا یا دلایلی که گردشگران جذب روستا می‌شوند، می‌توان به گشت و گذار در جاده‌های فرعی و طولانی کوهستانی و پارک‌های طبیعی روستا، فعالیت آبی نظیر ماهیگیری، شنا، مسافرت در رودخانه به وسیله قایق، موج‌سواری روی آب، فعالیت‌های ورزشی مانند غارنوردی، صخره‌نوردی، فعالیت‌های مربوط به سلامتی و آب درمانی، استفاده از گیاهان دارویی خاص و کمیاب و صنایع دستی محلی اشاره کرد.

ضرورت توجه به گردشگری روستایی

گردشگری را می‌توان یکی از اجزاء تشکیل دهنده توسعه برشمرد و توجه به کلیه ابعاد این مقوله نیز ضروری و لازم به نظر می‌رسد. گردشگری روستایی می‌تواند به کمتر شدن شکاف اقتصادی بین جامعه شهری و روستایی کمک کند و باعث افزایش درآمد روستاییان شود. چهار گروه در توسعه گردشگری نقش دارند که عبارتند از گردشگران، سازمان‌ها و نهادهای فعال، دولت و مردم روستا که جامعه میزبان را تشکیل می‌دهند (مقصودی و لشگرآرا، ۱۳۸۳). از دیگر دلایلی که ضرورت بررسی گردشگری روستایی را به عنوان یک صنعت درآمدزا توجیه می‌کنند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- روستاییان با فروش محصولات و صنایع دستی خود درآمد خوبی کسب می‌کنند.
- گردشگری روستایی باعث کاهش میزان مهاجرت به شهرها می‌شود.
- روستاییان با برقراری ارتباط با گردشگرانی که خارج از محیط روستا به آنجا می‌آیند، اطلاعات جدید و به روز از مسائل گوناگون کسب می‌کنند.
- گردشگری روستایی باعث آبادانی و هویت شناسی روستاها می‌شود.
- گردشگری روستایی به صنعتگران محلی انگیزه کار می‌دهد و باعث می‌شود که به مرور زمان صنایع دستی روستا به فراموشی سپرده نشود.

• گردشگری روستای پاسخی است به دل‌مشغولی‌های دوستداران طبیعت (Pina & Delfa, 2004)

به هر حال از نظر موافقان و مخالفان، توسعه گردشگری به‌طور فزاینده‌ای افزایش دهنده توان اقتصادی، بالا برنده قابلیت زیست در نواحی دور افتاده، محرک تجدید حیات سکونتگاه‌ها و نیز بهبود شرایط زندگی جوامع روستایی به حساب می‌آید. این موضوع در بسیاری از کشورها با سیاست‌های کشاورزی در ارتباط بوده و غالباً وسیله‌ای در جهت حمایت از محیط‌زیست و فرهنگ روستایی است (مقصودی و لشکرآرا، ۱۳۸۳). نکته مهم و حائز اهمیت در این راستا ایجاد تعادل بین توسعه گردشگری و حفاظت محیط‌زیست بوده و حفظ این تعادل از طریق برنامه‌ریزی مناسب و مدیریت پایدار گردشگری ضروری است. بنابراین چنانچه گردشگری روستایی به نحوی مناسب برنامه‌ریزی و مدیریت شود می‌تواند محرک فرآیند توسعه برای حصول به پایداری در نواحی روستایی و نیز پایداری جوامع محلی در کلیه بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باشد (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). با این وجود گردشگری روستایی فعالیتی بسیار پیچیده است و دارای پیامدها و آثار مختلفی خواهد بود. لذا ضروری است که در فرآیند برنامه‌ریزی تمامی جوانب آن مورد ملاحظه قرار گیرد تا از پیامدهای منفی آن جلوگیری و تأثیرات مثبت مرتبط با آن افزایش یابد.

اثرات توسعه گردشگری روستایی

گردشگری در بستر محیط جغرافیایی صورت می‌گیرد که متشکل از محیط طبیعی، فرهنگی و اجتماعی است. هر یک از این محیط‌ها متشکل از عواملی هستند که به نوعی بر گردشگری تأثیرگذار است و از آن تأثیر می‌پذیرد. گردشگری اثرات متفاوت و قابل توجهی از ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی در مناطق میزبان بر جای می‌گذارد. با توجه به پیچیدگی و همچنین گستردگی فعالیت‌های گردشگری اثرات ناشی از آن نیز ابعاد به هم پیوسته بسیاری دارند که باید در نظر گرفته شوند. اثرات گردشگری در طول زمان و با توسعه مناطق مقصد تغییر می‌کنند (Billington, 2009). عوامل کلیدی سهمیم در بررسی اثرات گردشگری عبارتند از نوع فعالیت‌های گردشگری، ویژگی‌های جامعه میزبان در منطقه مقصد و ماهیت تعامل بین دیدارکنندگان و ساکنین (رحمانی به نقل از وال). در ادامه این اثرات از جنبه‌های مختلف بررسی می‌شوند:

اثرات اقتصادی

از آن جایی که گردشگری روستایی منبعی مهم و جدید برای ایجاد درآمد جوامع روستایی است، بنابراین مشاغل جدید و متنوعی ایجاد و اقتصاد محلی را تقویت می‌کنند. به عبارتی گردشگری باعث افزایش درآمد ملی و تولید ناخالص داخلی می‌شود. گردشگری همچنین منبع درآمدی برای دولت‌ها است و این صنعت به بهبود خدمات اجتماعی منجر می‌شود (ضرابی و اسلامی پریخانی، ۱۳۹۰). بسیاری از کشورها مثل فرانسه و اسپانیا این صنعت پویا را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش عمومی و توسعه زیربنایی می‌دانند و برای رونق آن تلاش می‌کنند. به طور کلی از آثار مثبت و منفی گردشگری در بعد اقتصادی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

آثار مثبت: سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در مناطق روستایی، توسعه بازارهای محلی، بهبود استفاده از زمین، جذب نیروی کار، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، افزایش درآمد و تنوع بخشی به منابع درآمد ساکنان منطقه
آثار منفی: افزایش هزینه زندگی، تغییر مالکان از بومی به غیربومی، وابستگی شدید به گردشگری، تک بعدی شدن اقتصاد محلی و افزایش قیمت زمین.

اثرات فرهنگی - اجتماعی

گردشگری دارای آثار فرهنگی و اجتماعی متعددی است که بی‌توجهی به آن پیامدهای نامطلوبی در پی دارد. منظور از اثرات اجتماعی گردشگری، تغییراتی است که در زندگی مردم جامعه میزبان رخ می‌دهد و این تغییرات بیشتر به سبب تماس مستقیم اهالی و ساکنان بومی و گردشگران صورت می‌گیرد. مقصود از اثرات فرهنگی تغییراتی است که در هنر، عادات، رسوم و معماری مردم ساکن و جامعه میزبان رخ می‌دهد. این تغییرات بلند مدت است و در نتیجه رشد و توسعه صنعت گردشگری رخ خواهد داد. از آنجا که صنعت گردشگری موجب تغییراتی در زندگی روزانه و فرهنگ جامعه میزبان می‌شود، اصطلاح «اثرات اجتماعی- فرهنگی» را به معنای تغییراتی که در تجربه‌های روزانه، ارزش‌ها، شیوه زندگی و محصولات هنری و فکری جامعه میزبان رخ می‌دهد (شهیدی و همکاران، ۱۳۸۸).

با توجه به ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی متفاوت گردشگران و جامعه میزبان، مسئله تماس و برخورد طرفین و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آن‌ها بر یکدیگر دارای اهمیت ویژه‌ای است و تفاوت رفتاری و الگوهای اجتماعی و فرهنگی بین گردشگران و بومی‌ها بازخوردهای متفاوتی را به همراه دارد. بنابراین گردشگری سبب توسعه ارتباطات و تماس‌های فرهنگی می‌شود و شرایطی را به وجود می‌آورد که گردشگران بتوانند فرهنگ بومی جامعه میزبان را از نزدیک لمس کنند.

اثرات گردشگری بر فرهنگ و اجتماع، غیرملموس بوده و به آرامی در روندی طولانی به صورت ناخودآگاه و صورت می‌گیرد. یکی از این تغییرات که با نام فرهنگ‌پذیری شناخته می‌شود زمانی روی می‌دهد که ارتباط بین ساکنین و دیدارکنندگان طولانی‌تر و عمیق‌تر است. در این رابطه طبق نظریه فرهنگ‌پذیری وقتی دو فرهنگ برای مدت زمانی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند، مبادله عقاید و محصولات به گونه‌ای صورت می‌گیرد که در طی زمان منجر به ایجاد همگرایی بین دو فرهنگ می‌شود و دو فرهنگ شبیه به هم می‌شوند (کمالی‌مهاجر و فراهانی، ۱۳۹۱). از آثار مثبت و منفی گردشگری در بعد فرهنگی - اجتماعی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

آثار مثبت: بالا رفتن سطح آگاهی فرهنگی افراد، افزایش مشارکت جوامع محلی، جلوگیری از مهاجرت، تجدید حیات نواحی فقیر یا غیرصنعتی، نوزایی هنرها و فنون محلی و فعالیت‌های فرهنگی سنتی، بهبود زندگی اجتماعی و فرهنگی جامعه محلی، غنی شدن تجارب فرهنگی جامعه، آشنایی مردم بومی با نحوه زندگی مردمان دیگر، ایجاد امکان انتقال ارزش‌های فرهنگی مثبت به سایر مردمان و افزایش رفاه و کیفیت زندگی ساکنان
آثار منفی: مصرف‌گرایی و الگوبرداری روستاییان از گردشگران، گسترش ناهنجاری‌های اجتماعی و فرهنگی، از بین رفتن شیوه بومی زندگی روستاییان، تضعیف پایبندی روستاییان به آداب و رسوم، تقلید جوانان از گردشگران.

اثرات زیست‌محیطی

مقصود از محیط‌زیست، زمین، هوا، آب، گیاهان، حیات‌وحش و ساخته‌های دست‌ساز بشر است. محیط‌زیست مناطق و نواحی مختلف، از گذشته همواره مورد استفاده شهرنشینان و دیگر گردشگران جهت تفریح و برآورده ساختن سایر انگیزه‌های آنان بوده است. از سویی گردشگری و محیط‌زیست به طور متقابل به یکدیگر وابسته‌اند. از یک طرف محیط زیست فیزیکی (طبیعی و انسانی) بسیاری از جاذبه‌ها و منابع طبیعی گردشگری را فراهم می‌سازد و از طرف دیگر توسعه گردشگری می‌تواند آثار مثبت و منفی بر محیط‌زیست داشته باشد (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۳).

به هر حال گسترش و توسعه گردشگری در نواحی و محیط‌های طبیعی، اثرات و پیامدهایی بر محیط‌زیست به جای خواهد گذاشت و مشکلات و مسائل زیادی را برای مردم آن نواحی به بار می‌آورد یا بالعکس می‌تواند تأثیرات مثبتی داشته باشد. از این رو توسعه گردشگری به صورت سازگار با محیط و بدون کاهش کیفیت آن، عامل اساسی در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری است. بنابراین به منظور برنامه‌ریزی گردشگری به لحاظ زیست‌محیطی، درک و شناخت

تأثیرات گردشگری بر محیط‌زیست نخستین مسأله واجد اهمیت است (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۰). به طور کلی از آثار مثبت و منفی گردشگری در بعد زیست‌محیطی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

آثار مثبت: حفاظت از اماکن باستانی و تاریخی و احیاء مجدد آن‌ها، گسترش فضای سبز روستا

آثار منفی: تراکم و ازدیاد زباله‌ها، از بین بردن مزارع و باغات (تغییر کاربری)، ایجاد سر و صدا، تخریب جنگل‌ها و پوشش گیاهی و از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری

اهمیت گردشگری از دیدگاه اسلام

در فرهنگ اسلامی مهمانان و گردشگران کرامتی ویژه دارند تا جائی که بارها در قرآن و در سیره انبیاء از گرمی داشتن آن‌ها سخن گفته شده و حفظ حرمت و دفاع از میهمان توصیه شده است، به طوری که در این خصوص روایات و احادیث معتبر بسیار زیادی از رسول گرمی اسلام (ص) و ائمه (ع) به دست ما رسیده است. مثل اینکه اگر انسان بعد از انجام واجبات و ترک محرمات، جز مهمانداری عمل نیک دیگری را انجام نداده باشد، خداوند به واسطه همین عمل، او را به بهشت می‌برد.

آداب و چگونگی پذیرایی از گردشگران در جوامع متعدد، مختلف است و در هر جامعه‌ای به نوعی، از مهمان‌پذیری می‌کنند که بعضی از آن مطابق شرع مقدس اسلام و فرمان‌های انسان‌ساز الهی است. خداوند برای گردشگر و جامعه میزبان ارزش زیادی قایل شده و برای آن‌ها پاداش بسیاری در نظر گرفته است؛ هم برای مهمان که به خانه برادر دینی‌اش می‌رود و با او دیدار کرده و در خانه او غذا می‌خورد و هم برای میزبان که از او پذیرایی می‌کند و امکانات رفاهی را در اختیار او قرار می‌دهد.

از مواردی که اسلام در برخورد میزبان با مهمان و گردشگران مورد تأکید قرار داده است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: استقبال و بدرقه همراه با تکریم و احترام شایسته، اطعام و هم غذا شدن با مهمان، فراهم کردن وسایل آسایش و آرامش مهمان، به جا آوردن حق احترام (حرمت و منزلت اجتماعی). از دیدگاه اسلام در راه ماندگان و رهگذران نیز حقوقی دارند و بر همین اساس پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: کسی که در کنار راه ساختمانی بنا کند که رهگذران در آن پناه بگیرند، خداوند در روز قیامت او را بر (منبری) از نور مبعوث می‌کند و صورتش برای همه نورافشانی می‌کند (نورمراد محمدی، ۱۳۹۳).

اسلام، گردشگری را از دو منظر مورد توجه قرار می‌دهد. نخست آن که گردشگری زمینه مشاهده جهان خلقت، دستاوردهای بشری و تفکر در آثار صنع الهی را فراهم می‌آورد. دوم، گردشگری موجب آشنایی فرهنگ‌های دیگر با فرهنگ اسلامی می‌شود. علاوه بر بعد مادی، گردشگری در ساختن جهانی سرشار از صلح و صفا بسیار مفید و مؤثر است. سیر و سفر انسان‌ها به نقاط مختلف دنیا موجب انس و الفت ملت‌ها می‌شود و به مردم جهان می‌فهماند که به رغم تفاوت‌های فرهنگی و نژادی، می‌توانند در بسیاری از جنبه‌های زندگی، هماهنگ و متحد باشند (افضلی و همکاران، ۱۳۸۹).

قرآن مجید در هفت مورد با حالت استفهام انکاری (اولم یسیروا - أفلم یسیروا) سؤال می‌کند که چرا در زمین سیر نمی‌کنید. در شش مورد نیز خطاب امری است و دستور می‌دهد که در زمین سیر کنید. گرچه اهداف سیر و سفر و جهانگردی متعدد و متنوع است، بررسی کوتاه و اجمالی نشان می‌دهد که موارد ذکر شده در قرآن همه با اهداف فرهنگی توأم است. قرآن در یازده مورد هدف این کار را تعمق و اندیشیدن در عاقبت و احوال گذشتگان دانسته که در چهار مورد از آن‌ها نگرش در احوال گذشتگان دروغگو و مجرم مورد تأکید قرار گرفته است و دو مورد به نگرش و اندیشه در چگونگی پیدایش خلقت و شکوفایی عقل و دل اختصاص دارد. بدیهی است که در سیر و سفر به خصوص به نقاط مختلف دنیا انسان با مشاهده موجودات بی‌نظیر الهی مانند حیوانات، بیابان‌ها، جنگل‌ها، کوه‌ها، اقیانوس‌ها، شهرها و انسان‌های

مختلف که در نژاد و رنگ، فرهنگ و رسوم، دین و آیین، خلق و خو و... با یکدیگر اختلاف دارند، به تعالی معنوی می‌رسد (شریعتی، ۱۳۸۴).

به طور کلی ایرانی‌ها در گردشگری و مهمان‌پذیری دارای آئین‌ها رسوم و فرهنگ‌های متنوعی هستند که آن‌ها را از میان جوامع دیگر متمایز کرده‌اند و همچنین با بهره‌گیری از دانش بومی می‌توانند در جهت پایدار کردن صنعت گردشگری و جذب گردشگران نقش بسزایی ایفا کنند. با این تفاسیر ضرورت تلاش دولت‌ها در امور گردشگری امری انکارناشدنی است و بهره‌برداری پایدار از تمام ظرفیت‌های گردشگری تنها در سایه قواعد اصولی و قانونی امکان‌پذیر است. به عبارتی، صنعت گردشگری بدون مداخله دولت‌ها قادر به بقای خود نیست و دولت‌ها با مشارکت جامعه محلی توان تأمین ثبات و امنیت و مهم‌تر از همه وضع قوانینی را در زمینه حقوق گردشگران را دارند.

توسعه گردشگری بر اساس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

خداوند سرنوشت بشر را به گونه‌ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد و طبیعت به شکلی خلق شده است که در خدمت انسان باشد و نیازهای او را برطرف کند. با در نظر گرفتن این نکته که به حکم قرآن کریم همه چیز در جهان آفرینش بر پایه نظم و عدالت استوار است و هر چیزی به اندازه لازم آفریده شده است (قمر/ ۴۹)، این نتیجه به دست می‌آید که نابسامانی‌های موجود در طبیعت و آلودگی‌های زیست‌محیطی به دلیل بهره‌وری نادرست از طبیعت و منابع آن بخصوص در حوزه گردشگری است و فعالیت‌های انسان برای رسیدن به رفاه و توسعه اقتصادی و اجتماعی باعث تخریب محیط‌زیست شده است. این تخریب آن‌چنان در وضعیت آب و هوای کره زمین، دگرگونی ایجاد کرده که سلامتی و حیات او و سایر موجودات زنده را به خطر انداخته است. شرایط به وجود آمده به حدی وخیم است که امروزه از آن به عنوان «بحران محیط‌زیست» یاد می‌شود. برای رهایی از این بحران باید به اصول اخلاقی و متون دینی به‌ویژه اسلام و برای تنظیم نوع تعامل با محیط‌زیست در گردشگری مراجعه کنیم، زیرا مبنای پیدایش بحران زیست‌محیطی کنونی، بحران اخلاق در میان انسان‌هاست (عابدی سروسستانی و همکاران، ۱۳۹۱).

در قرآن کریم از نابود کردن و تخریب محیط‌زیست از جمله در مناطق گردشگری به عنوان اعتداء (تجاوز) نام برده شده است و بر این اساس کسانی که رفتار ناشایست نسبت به محیط‌زیست داشته باشند، از رحمت و محبت خداوند محروم خواهند بود (مائده/ ۸۶). اینکه خداوند طبیعت را مقهور انسان آفریده و انسان را به عنوان جانشین خود در زمین قرار داده است، به معنای آزادی بی حد و حصر او در رفتار با محیط‌زیست نیست بلکه همه انسان‌ها در برابر خداوند و تمامی آفرینش مسئول است. او باید در برابر اراده خداوند تسلیم باشد و با صلح و صفا در کنار طبیعت سیر و سفر و زندگی کند. به عبارت دیگر، انسانی که جانشین خداوند در زمین است باید همواره در راه حفظ و سلامت طبیعت و از جمله مناطق الگویی گردشگری بکوشد.

دین‌پژوهان اعلام کرده‌اند که توجه به ارزش‌های اخلاقی و مذهبی، تضمینی برای حفاظت از محیط‌زیست است. آن‌ها معتقدند که انسان‌ها علاوه بر اجرای قوانین باید استانداردهای اخلاقی را نیز مراعات کنند تا به اهداف پایدار خود دست یابند. در دین اسلام حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، یک وظیفه دینی تلقی می‌شود. خداوند، طبیعت را هدفمند و هدفدار خلق و تمام مخلوقات را به لحاظ کمیت و کیفیت به اندازه و متناسب آفریده است. مؤید این جمله گفتار خداوند در قرآن کریم است که می‌فرماید: «ما هر چه آفریدیم به اندازه آفریدیم» (قمر/ ۴۹). یا در جای دیگر می‌فرماید که «زمین را هم بگسترديم و در آن کوه‌های عظیم برنهاديم و از آن هر گیاه و نیک، متناسب و موافق حکمت و عنایت برویاندیم».

بدون شک محیط‌زیست سالم یکی از نعمات الهی و بخشی از نظام خلقت می‌باشد که ریشه در جهان‌بینی توحیدی دارد؛ یعنی جهان و هر آنچه که در اوست، تصویری از خداوند واحد است. در اسلام هر گونه رفتاری که منجر به فساد در

عرصه محیط‌زیست شود نهی شده است، چرا که خداوند بارها در قرآن کریم درباره ایجاد فساد در روی زمین هشدار داده است. از این روست که حکومت اسلامی، کردار انسان را در مواجهه با محیط‌زیست، نظارت و کنترل کرده و علاوه بر تنبیه افرادی که به محیط‌زیست آسیب می‌رسانند، به آن‌هایی که از نتیجه سوء کردارشان بر محیط‌زیست بی‌خبرند، هشدار می‌دهد (اصغری لقمجانی، ۱۳۷۸).

اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی دخالت کرده و برای همه آنها مقرراتی وضع نموده است. لیکن این بدان معنا نیست که برای هر موضوع با عنوان ویژه و متداول امروزی آن حکم خاصی مقرر داشته باشد. مساله محیط‌زیست نیز از همین قبیل است. به یقین در هیچ یک از منابع اسلامی به عنوان محیط‌زیست حکمی مطرح نشده است ولی بدون تردید درباره آب، زمین، پاکي و ناپاکی، آتش سوزی و مسائلی از این قبیل، آیات، احادیث و احکام زیادی وجود دارد که به کمک آن‌ها می‌توان مقررات دقیقی برای مسائل محیط‌زیست و طبیعت‌گردی به دست آورد.

پارادایم متعالی مورد نظر اسلام «زنده کردن زمین‌های موات و آباد کردن زمین» است که یکی از مصداق‌های آن حفظ و توسعه مناطق مستعد گردشگری است. در آیه ۶۱ سوره هود آمده است: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...»؛ یعنی خداوند شما را در زمین خلق کرد و شما را به عمارت و آباد کردن زمین گماشت. در این رابطه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «ان قامت علی احدکم القیامه و فی یده فسیله فلیغرسها»؛ یعنی اگر قیامت برپا شود و در دست نهالی باشد، باید آن را بکارد.

آب نیز به عنوان یکی از مظاهر طبیعت است که باید در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری از آلودگی مصون بماند. آیات فراوانی از قرآن کریم اشاره به اهمیت و نقش آب در زندگی بشر دارد: «از آب همه چیز را زنده کردیم. پس گیاه و حیوان و انسان و زندگیشان به آب بستگی دارد» (انبیاء/۳۰) و یا «خداوند آب را نازل کرد و زمین مرده را به وسیله آب زنده کرد» (بقره/۱۶۴).

در واقع اگر اسلام بر حمایت عناصر اساسی در محیط‌زیست و حفاظت آنها تأکید دارد به خاطر خیر انسان و تأمین ضروریات و حاجت‌های انسان، چه نسل حاضر و چه نسل‌های آینده می‌باشد. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «من سقی طلعه او سدره کانما سقی مؤمناً من الماء»؛ (وسائل‌الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۵) کسی که درخت بیابانی و درخت مورد استفاده انسان را آب دهد همانند کسی است که انسان مؤمنی را سیراب کرده است. و باز فرمودند: «لا تقطعوا الثمار فیصب الله علیکم العذاب صلباً» (وسائل‌الشیعه، ج ۱۳، ص ۱۹۸). روایت اول، ترغیب و تشویق به نگهداری منابع طبیعی و جنگل‌هاست و روایت دوم، نهی از قطع درختان (محمدحلیم کاظمی، ۱۳۹۴). از بررسی و تحلیل عمیق آیات و روایات ذکر شده می‌توان مفهوم حفاظت محیط‌زیست و توسعه پایدار و در نهایت مفهوم «گردشگری سبز» را استخراج و الگوهای مناسب و بی‌بدیلی را در این زمینه برای کشور طراحی و تبیین کرد.

اگرچه در بعضی از کشورها اصطلاح گردشگری سبز، مشخصاً به گردش در نواحی سبز حومه شهر اشاره دارد؛ اما اغلب برای توضیح اشکالی از گردشگری که برخورد دوستانه‌تری با محیط‌زیست دارد، استفاده می‌شود. این نوع از گردشگری با عبارات متفاوتی چون گردشگری بدیل، مسئولانه، انعطاف‌پذیر، سودمند، ملایم، خوب یا جدید نامیده می‌شود. گردشگری سبز، رویکردی برای توسعه جهانگردی است که جویای توسعه روابط همزیستی با محیط‌زیست طبیعی و اجتماعی است، به عبارت دیگر، افزایش نگرانی از اثرات زیان بار گردشگری انبوه به مطالبه اشکال پایدار توسعه گردشگری راه برده است (عبدالمنافی و ازکیا، ۱۳۸۹). به عبارت دیگر گردشگری سبز یا طبیعت‌گرای روستایی شکلی از گردشگری روستایی پایدار است که در آن ارائه منابع طبیعی و فرهنگی، سنت‌ها، محصولات با رویکرد حفاظت از هویت محلی و با هدف حفظ و نگهداری منابع طبیعی صورت می‌گیرد و با توجه به اثرات زیانباری که برخی از گردشگران در نواحی روستایی ایجاد می‌کنند، کارآمدترین و بهینه‌ترین رویکرد برای گردشگری است.

سازمان گردشگری جهانی (WTO) برای توجه گردشگران به اهمیت گردشگری سبز، به خصوص در مناطق روستایی از سیاست‌هایی استفاده می‌کند که در رویکرد REAL تعریف می‌شود. بر این اساس پاداش‌دهی (Rewarding)، توانمندسازی (Enriching)، اعتبار و اعتمادپذیری (Authentic) و یادگیری (Learning) را راهکارهای حمایت از گردشگری سبز و افزایش تمایل گردشگران به این نوع گردشگری در نظر گرفته است (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۷). گردشگری سبز تنها به معنای نجات منابع اکوتوریستی نیست، بلکه به عنوان نجات جهان مطرح است و از کارکردهای آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- بهره‌مندی از همه توان‌های محیطی (میراث طبیعی و فرهنگی، نیروی انسانی و سرمایه محلی) را میسر سازد.
  - محیط‌زیست (طبیعی و اجتماعی) پاکیزه و ایمن به همراه منافع پایدار و معیشت سالم را نوید می‌دهد.
  - برای مردم و سرمایه‌های محلی، امکان مشارکت و مجال ابراز خلاقیت فراهم می‌کند.
  - جاذبه گردشگری به منبعی برای درآمد مردم محلی تبدیل می‌شود.
  - مردم در حفظ و حراست از محیط‌زیست خود می‌کوشند و دیگران را نیز با این مهم آشنا می‌کنند.
  - اصالت‌ها و سنت‌های فرهنگی فراموش شده را احیاء می‌کند و به سنن موجود قوام می‌بخشد.
- در جدول شماره (۱) اهداف گردشگری سبز در ابعاد زیست‌محیطی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌شناسی بررسی شده است.

جدول شماره (۱): اهداف گردشگری سبز

حفاظت، نگهداری و بهبود بخشی طبیعت و منابع طبیعی تلاش برای طولانی‌سازی زندگی اکوسیستم‌های طبیعی تلاش در نگهداری و حفاظت حیات وحش ایجاد فرهنگ توجه به محیط‌زیست و اکوسیستم‌های طبیعی	احساس مسئولیت در حفاظت محیط‌زیست
بهبود میزان درآمد خانوارهای روستایی بهبود اشتغال جوانان و زنان روستایی در زمینه تولید صنایع دستی تضمین پایداری اقتصاد روستایی در بستر معیشت پایدار	احیای اقتصاد محلی و روستایی
احترام و پاسداشت تنوع فرهنگی و تاریخی در مناطق روستایی غنی‌سازی فرهنگ بومی میزبان با حفظ ارزش‌های بومی و سنتی نگهداری و بازسازی ابنیه تاریخی و موارث فرهنگی بومی روستایی	حساسیت‌های فرهنگی و بومی
افزایش مشارکت‌های روستایی و محلی غنی‌سازی تعامل و رابطه سالم میان طبیعت، روستاییان و گردشگران	ارزش‌های حاصل از فرآیند گردشگری روستایی

منبع: پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۱

ضرورت آموزش مردم در روستاهای هدف گردشگری سبز

اغلب جوامع محلی گمان می‌کنند باید به گردشگران خدماتی را که در شهر دارند، ارائه کنند، در صورتی که گردشگر برای دیدن محیط بکر و سنتی به روستا سفر می‌کند و علاقمند است از غذا و محل سکونت به صورت محلی استفاده کند و آن را به صورت سنتی تجربه کند (زندى، ۱۳۸۸). نحوه معماری، پوشش، زندگی و آداب و رسوم در روستاها موجب جذب گردشگر در دنیا است که می‌تواند فضایی متفاوت از دل مشغولی‌های شهری برای گردشگر ایجاد کند که گاهی

جوامع محلی این کار را با سازه‌هایی نامانوس نسبت به محیط اطراف انجام می‌دهند و ضمن آسیب به طبیعت عاملی برای راندن گردشگر از محیط می‌شوند، به همین دلیل باید با همکاری روستائیان، معماری روستایی را در مناطق طبیعی و روستایی کشور حفظ نمود (صمدیان و حسینی، ۱۳۸۸).

بنابراین مشارکت مردم در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه گردشگری ضرورت دارد. زیرا برنامه‌ریزی برای ساکنین یک ناحیه (یعنی مالکین اصلی منابع گردشگری آن ناحیه) انجام می‌شود و باید به آنها فرصت داده شود تا در فرآیند توسعه گردشگری شرکت کنند و دیدگاه‌شان را در مورد نحوه توزیع منافع حاصل و نوع جامعه‌ای که در آینده می‌خواهند در آن زندگی کنند، اظهار نمایند. اگرچه درگیر نمودن مردم در فرآیند برنامه‌ریزی، مستلزم تخصیص زمان بیشتری برای فرآیند برنامه‌ریزی است، اما از آنجا که چنین صرف وقتی تضمین کننده حضور، حمایت و پشتیبانی ساکنین محلی از برنامه‌ها و مشارکت آنان در طرح‌های توسعه است، از هر نظر قابل توجه خواهد بود. در این رویکرد جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی موجود، بدرستی سازماندهی شده در معرض استفاده گردشگران قرار می‌گیرند. در صورتی که مردم محلی از مشارکت این منابع با گردشگران منتفع شوند از موقعیت خود احساس غرور خواهند کرد و برای توفیق برنامه‌های طرح شده بیش از پیش تلاش خواهند کرد و مهمترین حافظان محیط‌زیست و گردشگری سبز خواهند بود (کمالی‌مهاجر و فراهانی، ۱۳۹۱).

بنابراین آموزش امری مهم و ضروری برای حوزه‌های طبیعت‌گردی است که خلاء آن در کشور احساس می‌شود. آموزش در صنعت گردشگری بسیار متنوع است و نخست باید به افراد آموزش داد تا آن‌ها نحوه تعامل گردشگر با مردم و جامعه‌ی محلی را آموزش ببینند و روستاهای هدف گردشگری توسعه پیدا کنند. پیش از آن که بتوان در مورد توسعه موفق گردشگری سبز تصمیم اجرایی گرفت باید مردم جامعه میزبان به لحاظ معیشتی در سطح متعادلی باشند. در واقع پیش فرض توفیق گردشگری سبز آن است که مردم محلی سالم، برخوردار از روحیه پذیرش گردشگران و رفتار اجتماعی متناسب با یک جامعه مدنی و برخوردار از فرهنگ غنی باشند و این امر نیاز به آموزش یک سری مسائل از جمله فرهنگ ارتباط با گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد (شهیدی و همکاران، ۱۳۸۸). به‌طور کلی می‌توان اهداف آموزشی در زمینه گردشگری را به صورت زیر بیان کرد (قرخلو و همکاران، ۱۳۸۸):

- آموزش افراد در توسعه فرصت‌ها و فعالیتها برای خدمت در گردشگری روستایی بر اساس اصول توسعه پایدار
  - آموزش در زمینه فرهنگ تعامل با گردشگران داخلی و خارجی
  - آماده کردن افراد برای تأسیس و مدیریت صنایع کوچک روستایی
  - آماده کردن افراد برای مشارکت در تصمیم‌گیری در زمینه توسعه صنعت گردشگری روستایی
- جدول شماره (۲) وضعیت موجود و مطلوب مراکز گردشگری سبز روستایی بر اساس شاخص‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول شماره (۲) وضعیت موجود و مطلوب مراکز گردشگری سبز روستایی

شاخص‌ها	وضعیت موجود	وضعیت مطلوب
سبک معماری اقامتگاه‌ها	اقامتگاه‌ها به صورت سنتی طراحی شده‌اند	استفاده از سبک معماری داخلی ساده و محلی
وضعیت زباله‌ها	فرآیند خاصی روی زباله‌ها صورت نمی‌گیرد	بازیافت زباله‌ها و تولید کمپوست
معرفی جاذبه‌ها به گردشگران	جاذبه‌های تاریخی فرهنگی و محلی در مراحل مختلف پذیرایی نمود دارد.	معرفی مناسب جاذبه‌های مختلف توریستی کشور اعم از تاریخی، فرهنگی و

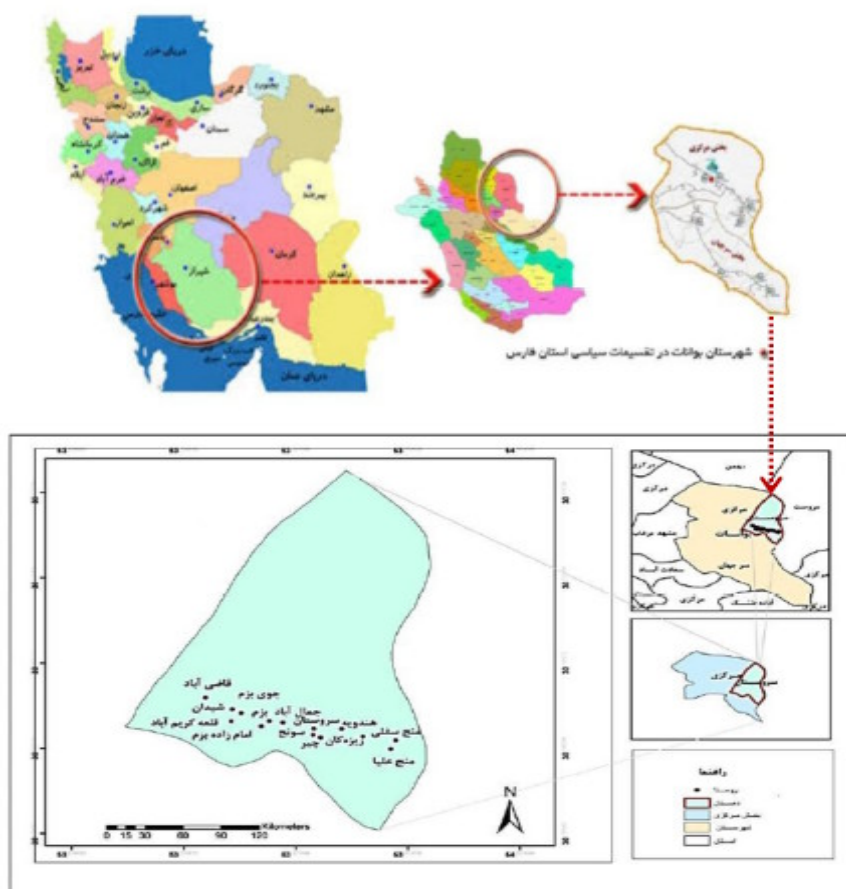
هنری، مذهبی و طبیعی		
استفاده از انرژی‌های پاک	استفاده از انرژی‌های متداول	انرژی‌های مصرفی
آگاهی کامل از فرهنگ محلی و گردشگران	تا حدودی اطلاعات دارند	آگاهی روستاییان
استفاده از غذاهای ارگانیک	محصولات برداشت شده از مزرعه	غذاهای مورد استفاده
تنوع بالا در غذاهایی ارائه شده و پذیرایی با غذاهای اصیل بومی	اکثر غذاهای ارائه شده غذاهای سنتی و محلی هستند، محدودیت غذاهای دریایی	تنوع غذایی
امکانات مناسب برای بازدید مجازی از جاذبه‌های مختلف گردشگری در ایران اعم از سایت‌ها، موزه‌ها و	وجود موزه‌های مختلف	امکانات برای آشنایی افراد با جاذبه‌ها
فراهم آوردن زمینه انس و الفت ملت‌ها	روابط صادقانه با حفظ احترام و منزلت میهمانان	رابطه با گردشگران
تسهیلات رفاهی و بهداشتی مناسب	حمام با تجهیزات کافی	ارائه تسهیلات بهداشتی و خدماتی
بهره‌برداری مناسب از زمین‌ها و باغات در جهت توسعه گردشگری	استفاده از زمین‌ها و باغات برای تأمین مواد غذایی	وضعیت باغ‌ها و زمین‌های کشاورزی
برنامه ریزی برای معرفی همه جانبه آداب و رسوم محلی	آشنایی چهره به چهره با فرهنگ و رسوم	معرفی فرهنگ و آداب و رسوم
مشارکت همه افراد روستایی به‌منظور ایجاد اشتغال	تمام روستاییان در پذیرایی از گردشگران سهیم هستند	مشارکت روستاییان
بهره‌گیری از دانش بومی برای جلب رضایت گردشگران	بهره‌گیری از دانش بومی اهالی به طرق مختلف	استفاده از دانش بومی ساکنین
آشنایی با حقوق منابع طبیعی و رعایت آن	عدم رعایت حقوق به طور کامل	رعایت حقوق منابع طبیعی
استفاده از وسایل بهره‌وری آب به‌منظور کاهش میزان مصرف آب	عدم استفاده از وسایل بهره‌وری آب	بهره‌وری آب
احترام به ارزش‌ها و فرهنگ‌های افراد	احترام به ارزش‌ها و فرهنگ‌های افراد	حرمت و منزلت اجتماعی میهمانان
حضور نیروهای متخصص گردشگری	عدم حضور افراد متخصص گردشگری	وجود نیروهای متخصص
وجود تابلوهای اطلاع‌رسانی در جهت حفظ محیط‌زیست	عدم وجود تابلوهای اطلاع‌رسانی در جهت حفظ محیط‌زیست	تابلوهای اطلاع‌رسانی
استفاده از موسیقی‌ها و آیین‌های محلی در جهت معرفی فرهنگ بومی به جهان	استفاده از موسیقی‌های محلی و شرکت گردشگران در مراسم‌های محلی	معرفی موسیقی و بازی‌های محلی

منبع: یافته‌های تحقیق

دهکده گردشگری بزم: نمونه‌ای از گردشگری سبز

موقعیت جغرافیایی

شهرستان بوانات با مساحت ۲/۴۹۹۲ کیلومترمربع با مرکزیت شهر بوانات، دارای سه بخش مرکزی، مزایجان و سرچهان است در شمال شرقی استان فارس و در فاصله ۲۴۰ کیلومتری شهر شیراز واقع است. این شهرستان از شمال به استان یزد و شهرستان آباد، از جنوب به شهرستان‌های ارسنجان و نی‌ریز، از غرب به شهرستان‌های خرم‌بید و پاسارگاد و از شرق به شهرستان خاتم در استان یزد محدود می‌شود. دهستان سروستان در جنوب شرقی مرکز شهرستان بوانات است و از توابع بخش مزایجان به شمار می‌آید. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۹۰، این دهستان دارای ۳۷۲۵ نفر جمعیت است که در ۱۴ روستای منج علیا، منج سفلی، بزم، امامزاده بزم، جمال‌آباد، جوی بزم، چیر، دشت خورده، ریزکان، سونج، شیدان، قاضی آباد، هندویه، و سروستان سکونت دارند. دهکده گردشگری روستای بزم در این دهستان واقع شده است. این روستا در ۱۹۰ کیلومتری شهر شیراز و ۱۷ کیلومتری شهر سوریان مرکز شهرستان بوانات قرار دارد (شکل ۱).

شکل (۱): نقشه موقعیت منطقه گردشگری بزم (شهرستان بوانات استان فارس)

از اوایل دهه ۱۳۸۰ هـ. ش به دلیل خلاقیت و کارآفرینی در بخش گردشگری توسط یکی از خانواده‌های ساکن در روستای بزم و ایجاد دهکده گردشگری در این روستا، اغلب روستاهای منطقه نیز متأثر از فضای کارآفرینانه قرار گرفتند و با رشد فزاینده گردشگری مواجه شدند. این دهستان، به علت برخورداری از جاذبه‌های متنوع طبیعی، فرهنگی و مذهبی، پتانسیل مناسبی برای جذب انواع گردشگران دارد. از جمله جاذبه‌های گردشگری این دهستان می‌توان به طبیعت کوهستانی، منطقه طبیعی سبزه سروستان، باغ‌های بادام و گردو با درختان کهنسال، امامزاده شاه میرحمزه، امامزاده بی‌بی

خاتون، امامزاده عون و جعفر، قلعه تاریخی بزم، دهکده توریستی با مدیریت خانوادگی، مهمانسرای روستایی مدرن و سنتی، موزه مردم‌شناسی و کشاورزی و بافت تاریخی بازارش در بعضی از سکونتگاه‌های روستایی اشاره کرد. طی سال‌های اخیر، برگزاری جشنواره‌های محلی در سطح دهستان، از دیگر عواملی است که زمینه رونق گردشگری در منطقه را فراهم ساخته است (بدری و همکاران، ۱۳۹۴).

دهکده گردشگری متشکل از چند خانه روستایی با ۱۲۰۰ مترمربع مساحت است که سه اتاق آن با ۷۰۰ سال قدمت و طراحی به سبک زندگی روستایی ایران زیباترین اتاق‌های این دهکده به شمار می‌آیند. به‌علاوه در این دهکده، مزرعه، دامداری، باغ میوه، فروشگاه صنایع دستی عشایر، فروشگاه داروهای گیاهی و عرقیات گیاهی هم وجود دارد و غذای میهمانان به صورت مستقیم از این مزارع و دامداری‌ها تأمین می‌شوند.

در سال ۱۳۸۰ در یک شب بارانی دو گردشگر آلمانی که در راه مانده بودند برای این‌که بتوانند در یک جای امن شب را به صبح برسانند به خانه یک روستایی پناه بردند. عباس برزگر یک کارگر ساده روستایی همراه با خانواده‌اش تلاش کرد تا به شیوه خودش از مهمانان خارجی به خوبی پذیرایی کند. مهمان‌نوازی‌های او و خانواده‌اش با امکانات پذیرایی اندک، سادگی پذیرایی خانواده آقای برزگر و زندگی یک روزه در روستای خوش آب و هوا رضایت حداکثری دو مهمان آلمانی را جلب کرد، آنقدر که سه ماه بعد یک گروه هفت نفره آلمانی به پیشنهاد دوستانشان به خانه آقای برزگر رفتند. آن‌ها خواستند تا با همان غذاها و روشی که دوستانشان تعریف کرده بودند در خانه روستایی پذیرایی شوند.

اقامتگاه‌های بومی

آنچه از بازخورد توسعه گردشگری توسط اقامتگاه‌های بومی مشاهده شده است، رضایت کامل گردشگر و در کنار آن ارتقای سطح زندگی مردم بومی و حفظ سنت‌ها و ارزش‌های بومی منطقه مورد بازدید بوده است. براساس پژوهش‌های علمی انجام شده، اقامتگاه‌های بومی، گام مؤثری در جهت توسعه پایدار گردشگری هستند و می‌توانند در کنار بالا بردن سطح کیفیت زندگی مردم محلی، رضایت گردشگر و رونق کسب و کارهای گردشگری را در مناطق روستایی فراهم کنند (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۰).

طبق گفته آقای برزگر (مدیر مجموعه گردشگری روستای بزم) اقامتگاه‌های بومی همراه با فعالیت‌ها و خدماتی که برای شناخت و معرفی مقصد گردشگری خود انجام می‌دهند، در مناطق روستایی و بکر طبیعی و یا بافت‌های تاریخی شکل گرفته و توسط خانواده‌های کارآفرین و جامعه محلی علاقه‌مند به گردشگری اداره می‌شوند. بیشتر این نوع اقامتگاه‌ها منزلی با امکانات رفاهی در یک منطقه روستایی است که در بناهایی که کاربری نخستین خود را از دست داده‌اند، ایجاد شده یا سامان می‌یابند. در اصل این شیوه مهمان‌پذیری و پذیرایی در روستاها، پاسخگوی دغدغه‌های فکری بسیاری است؛ از یک سو برای روستائیان امکان حفاظت، توسعه و بهره‌برداری پایدار از جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی را فراهم می‌کند و از سوی دیگر با ایجاد در آمد مکمل و اشتغال‌زایی، از مهاجرت مردم روستایی جلوگیری خواهد کرد. همچنین برای شهرنشینان، امکان گذراندن تعطیلات با خانواده را با هزینه‌های مناسب در محیطی که ویژه استراحت و آرامش است، فراهم می‌کند. ساختار بومی خدمات، محصولات و فعالیت‌های گردشگری، ساختار محیطی بوم‌گرا، ساختار مالکیت و مدیریت خانوادگی و مشارکت جامعه بومی و در نهایت داشتن ساختارهای مناسب زیربنایی گردشگری، ارکان و هسته‌های اصلی یک اقامتگاه بوم‌گردی را تشکیل می‌دهند و آن‌ها را از دیگر الگوهای اقامتی مانند هتل‌ها و مهمان‌پذیرها متمایز می‌کنند.

توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی منجر به پایداری مقصد گردشگری شده و نتایج مهمی از جمله بهبود کیفیت زندگی جامعه محلی به وسیله ایجاد مشارکت و منافع برای جوامع بومی مقصد، بهبود کیفیت تجربه گردشگر از راه ایجاد احترام، همکاری و جلب رضایت گردشگران، بهبود کیفیت محیط (طبیعی و انسانی) مقصد اقامتگاه از طریق حفاظت، توسعه و

پذیرایی با غذای سنتی

یکی از موضوعهایی که می‌تواند بر جاذبه‌های تاریخی و طبیعی مردم را به سفر ترغیب کند، رستوران‌های محلی می‌باشد. یکی از ابتکارات این رستوران‌ها طبخ غذاهای محلی و سنتی روستا برای گردشگران می‌باشد. آن‌ها غذاهای محلی خود را با موادی تهیه می‌کنند که از ساده‌ترین و البته سالم‌ترین نوع است. بنابراین اصالت و نوع غذا و چارچوب خانواده روستایی بسیار بارز است و می‌توان از راه معرفی آن به دیگران هم ارزش‌ها را حفظ و هم برای خود و دیگران درآمدزایی و اشتغال‌زایی کرد.

در دهکده گردشگری بزم، مراحل مختلف تهیه غذا با اصول بهداشتی مورد نظر گردشگران انجام می‌شود و بیشتر غذاهای سنتی و محلی برای پذیرایی از مهمانان تهیه می‌شود. گردش‌پذیران چند دقیقه پیش از غذا از مزرعه سبزی تازه می‌چینند و با گردشگران به برداشت محصول از مزرعه می‌پردازد، گویا عزیزترین میهمانان به خانه آن‌ها آمده‌اند. این صداقت گردشگران را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

طبق گفته آقای برزگر (مدیر مجموعه گردشگری روستای بزم) بهترین راه پذیرایی از مهمان خارجی رفتار درست با آنهاست. آنها اگرچه زبان شما را متوجه نمی‌شوند اما به خوبی می‌فهمند که از آن‌ها به چه منظوری پذیرایی می‌شود. گردشگران خارجی فقط می‌خواهند به آن‌ها توجه شود، همه چیز بهداشتی باشد، دروغ نشنود و احساس نکند که کسی می‌خواهد جیب آن‌ها را خالی کند. این سادگی در رفتار و گفتار باعث می‌شود تا آنها از زندگی روستایی لذت ببرند.

در این واحد گردشگری، گردشگران به تماشای کارهایی چون پخت نان و برداشت میوه روستاییان می‌پردازند. آنها حتی در عروسی‌های روستایی و دیگر مراسم محلی شرکت می‌کنند. علاوه بر این فرصت بازدید گردشگران خارجی از سیاه چادرهای عشایری فراهم می‌شود و از آن‌ها با دوغ و شیر تازه پذیرایی می‌شود. در این دهکده گردشگری با غذاهای محلی از گردشگران پذیرایی می‌شود. همه مواد غذایی از زمین‌ها و دام‌های افراد روستا تأمین می‌شود. حتی غسل سر سفره صبحانه ۲۰ دقیقه قبل از صرف از کندو بیرون آورده می‌شود تا همه چیز برای گردشگر خارجی طبیعی باشد. سادگی در برخورد با مهمان از رسم و رسوم روستاییان در این واحد گردشگری است و دلیل آن هم این است که گردشگران علاقه‌ای ندارند که افراد با اهداف مادی از آن‌ها پذیرایی کنند. سادگی در رفتار باعث می‌شود آنها احساس خوشایندی داشته باشند و آن‌ها کاملاً متوجه رفتار صادقانه میزبان خود هستند.

گردشگران خارجی بیش از هر چیز در مورد شیوه‌های زندگی ایرانی و تفاوت‌های فرهنگی ما کنجکاو هستند. آن‌ها نیامده‌اند که آدم‌ها و زندگی‌هایی شبیه خودشان ببینند. آن‌ها بیش از هر چیز مشتاق هستند تا ایرانی‌های اصیل را ببینند و زندگی عشایری به‌عنوان یک شیوه بکر و دست نخورده زندگی ایرانی، برای آن‌ها جذابیت زیادی دارد. بنابراین با توجه به تمام این موارد در دهکده تور گردشگری عشایر راه‌اندازی و باعث ایجاد کارآفرینی برای جوانان روستایی شده است. همچنین نام مدیر مجموعه گردشگری روستای بزم (آقای برزگر) به‌عنوان کارآفرین برتر صنعت گردشگری کشور در کتاب راهنمای گردشگری یونسکو به چاپ رسیده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

گردشگری روستایی صنعتی کاربر است و از آنجا که بسیاری از خدمات گردشگری را نمی‌توان با

استفاده از فناوری ارائه کرد، زمینه‌های اشتغال نیروی انسانی در این صنعت فراوان است. از این رو، با توسعه گردشگری روستایی در مکان‌های مختلف، می‌توان شرایط ایجاد اشتغال دائم، فصلی و نیمه‌وقت را برای نیروی انسانی با تخصص و آموزش متوسط فراهم آورد و از این رهگذر، نرخ بیکاری را کاهش داد. بیکاری از مهم‌ترین مسائل و مشکلات کنونی به شمار می‌رود. در چنین شرایطی، به ویژه با توجه به خصوصیات بخش گردشگری (مانند فصلی و موقتی بودن بسیاری از مشاغل آن) می‌توان انبوهی از جمعیت بیکار را جذب کرد؛ همچنین، روستاییان می‌توانند با دیدن دوره‌های آموزش کوتاه‌مدت در هنگام بیکاری و کم شدن حجم کار کشاورزی، در بخش خدمات گردشگری مشغول به کار شوند و بدین ترتیب، با دستیابی به نوعی درآمد جنبی، سطح زندگی خود و خانواده‌شان را ارتقا دهند.

هدف توسعه گردشگری سبز در مناطق روستایی تنها بهبود فرصت‌های اقتصادی نیست و ارتقای سازماندهی اجتماعی، حفاظت میراث بومی، آداب و رسوم فرهنگی و بهبوددهی خدمات و تسهیلات رفاهی، همراه با نگهداشت و حفاظت محیط‌زیست روستایی نیز مدنظر قرار می‌گیرد. بنابراین ضروری به نظر می‌رسد که در فرایند توریسم روستایی حفاظت و نگهداشت محیط‌زیست، استفاده بهینه و متعادل از منابع طبیعی و دارایی‌های روستایی مورد توجه باشد تا در قالب توسعه پایدار روستایی، ضمن پاسداشت حقوق آیندگان از مواهب طبیعی روستا، امکان بهبود کیفیت زندگی و معیشت پایدار روستاییان نیز تحقق یابد. این چنین است که هرگونه مداخله در ساختار روستا برای برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی گردشگری روستایی، باید با افزایش آگاهی روستاییان، مشارکت سازی روستایی و دخیل کردن روستا بیان در فرایند توریسم روستایی به عنوان ذی‌نفعان اصلی پروژه، مورد توجه باشد.

می‌توان برای توسعه حقیقی گردشگری در ایران الگوی جدیدی را پیشنهاد داد که نه تنها با محدودیتی روبه‌رو نیست، بلکه از تمام ظرفیت‌های بالقوه موجود در کشور نیز استفاده می‌شود و صنعت گردشگری در ایران را به یکی از قطب‌های این صنعت در سطح منطقه و جهان بدل سازد. در حقیقت این الگو که بر اساس ظرفیت‌های بومی کشور و برآمده از یک نیاز درون‌زا از صنعت گردشگری است می‌تواند راهکار بسیار مناسبی برای پیشرفت این صنعت در کشور باشد.

صنعت گردشگری در کشور ایران که هم اکنون از همه ظرفیت‌های آن استفاده نمی‌شود در صورت تدوین الگوی توسعه ایرانی اسلامی با تکیه بر دانش بومی می‌تواند در آینده‌ای بسیار نزدیک به یکی از صنایع مهم کشور تبدیل شود و ایران را به یکی از قطب‌های صنعت جهانگردی در سطح جهان بدل سازد. اما بی‌شک مهم‌ترین مؤلفه برای تدوین چنین الگویی در نظر گرفتن قابلیت‌های فرهنگ ایرانی اسلامی، به‌کارگیری دانش بومی جوامع و اجتناب از گرفتار شدن در دام توسعه‌های غربی صنعت گردشگری است که به بسیاری از ویژگی‌های فرهنگی ایران به چشم یک محدودیت می‌نگرد. بی‌شک چنانچه راهبرد اقتصاد مقاومتی در توسعه گردشگری کشور ملاک قرار گیرد به‌دلیل هم‌افزایی این الگو با فرهنگ ایرانی و خواست مردم، صنعت گردشگری در کشور توسعه می‌یابد و با توسعه بومی صنعت گردشگری می‌توان ضمن دستیابی به رونق در این صنعت به بسط فرهنگ و اندیشه ایرانی اسلامی در سطح جهانی پرداخت. سرانجام بر مبنای نتایج پژوهش، در راستای توسعه موفقیت‌آمیز گردشگری روستایی و نزدیک کردن وضعیت موجود به وضعیت مطلوب، پیشنهادهای زیر قابل طرح است:

- آموزش و بالا بردن آگاهی از منافع و اثرات منفی بالقوه گردشگری
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای ارتقای سطح دانش و اخلاق گردشگری برای تعامل با گردشگران
- گسترش خرد جمعی در راستای حفظ میراث فرهنگی در گردشگری
- تربیت نیروی کار لازم در سطوح مختلف عملیاتی، تورگردان، مدیران اقامتی، عاملین حمل و نقل و ...
- توانمندسازی و مشارکت جامعه محلی در حفظ محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب پوشش گیاهی
- توانمندسازی افراد روستا برای ارائه غذاهای متنوع سالم و ارگانیک

- کاهش تأثیرات منفی اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی گردشگری در منطقه
- برجسته‌سازی مزایای گردشگری پایداری و ایجاد "اقامتگاه‌های سبز" و "گردشگران مسئول"
- نصب و راه اندازی وسایل بهره‌وری در آب در منزل، چشمه‌های معدنی و اماکن عمومی
- آموزش افراد در جهت احداث حوضچه‌های پرورش ماهی و افزایش تنوع غذایی
- توسعه و تجهیز مسیره‌های توریستی و ایجاد و نصب علائم و قوانین زیست‌محیطی
- توسعه و گسترش توریسم کشاورزی به منظور بهره‌برداری مناسب از مناظر، مزارع و باغات روستایی
- تنوع بخشی و توسعه برنامه‌های اطلاع‌رسانی برای معرفی جاذبه‌های طبیعی مناطق گردشگری
- ایجاد غرفه کالاهای فرهنگی و حفاظت از محیط زیست
- ایجاد فرصت‌های یادگیری در جهت استفاده مسئولانه از محیط طبیعی

منابع

- افتخاری، ع.، مهدوی، د. ۱۳۸۵. راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک. مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، ش ۲، صص ۳۰-۱.
- اصغری لقمجانی، ص. ۱۳۷۸. مبانی حفاظت از محیط زیست در اسلام. نشر فرهنگ اسلامی.
- افضلی، ر.، فرجی، ا.، شعبانی فرد، م. (۱۳۸۹). جایگاه حقوق گردشگران خارجی از نگاه اسلام و قوانین حقوقی جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ش ۷۳، صص ۱۴۰-۱۱۹.
- بدری، ع.، بیات، ن.، فتاحی، ا.، عبدی، ن.، باقری، ف. ۱۳۹۴. بخش‌بندی گردشگران روستایی براساس انگیزه‌های گردشگری (مطالعه موردی: دهستان سروستان، شهرستان بوانات). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۷، ش ۴، صص ۷۸۷-۷۷۳.
- پورجعفر، م.، محمودی‌نژاد، ه.، ایلکا، ش.، عاقبت‌بخیر، ح. ۱۳۹۱. فراتحلیلی از ارزیابی رویکردهای توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر تحلیل عوامل راهبردی (SWOT). علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۱۴، ش ۵۳، صص ۷۰-۶۱.
- حسین محمدی، م.، حیاتی، د. ۱۳۹۱. توسعه توریسم روستایی رویکردی نوین در جهت توسعه پایدار روستایی، همایش ملی توسعه روستایی، رشت: دانشگاه گیلان.
- زند، ا. ۱۳۸۸. نظام آموزش گردشگری ایران؛ چالش‌ها و راهکارها. مرکز گردشگری علمی فرهنگی دانشجویان ایران، به آدرس: www.tourismscience.ir/index.php/human-resources-tourism?id=10
- سقای، م. ۱۳۸۲. گردشگری روستایی و توسعه، مجموعه مقالات سمینار بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه جهانگردی در ایران. دانشگاه علامه طباطبایی.
- سلطانی، ز.، نوری زمان‌آبادی، س. ه. ۱۳۸۹. ارزیابی توان محیطی شهرستان خوانسار به منظور توسعه توریسم (با استفاده از GIS). تحقیقات جغرافیایی، دوره ۲۵، ش ۴، صص ۱۰۰-۷۷.
- شریعتی، ر. ۱۳۸۴. مبانی و حقوق جهانگردان از دیدگاه منابع اسلامی. مجله فقه و حقوق، شماره ۷، صص ۳۲-۹.
- شهیدی، م.، اردستانی، ز.، گودرزی سروش، م. ۱۳۸۸. بررسی تأثیرات توریسم در برنامه‌ریزی نواحی روستایی. پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ش ۶۷، صص ۱۱۳-۹۹.
- صمدیان، ا.، حسینی، ح. ۱۳۸۸. نقش آموزش بر توسعه زیرساخت‌ها در صنعت گردشگری ایران. جغرافیای انسانی، سال ۱، ش ۴، صص ۱۸۸-۱۰۵.
- ضرابی، ا.، اسلامی پریخانی، ص. ۱۳۹۰. سنجش تأثیرات اقتصادی اجتماعی فرهنگی و زیست‌محیطی توسعه گردشگری. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۳، ش ۷۵، صص ۵۲-۳۷.
- عابدی‌سروستانی، ا.، شاه‌ولی، م.، محقق‌داماد، م. ۱۳۹۱. مبانی و رهیافت‌های اخلاق زیست‌محیطی. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

- عبدالمنافی، ط.، ازکیا، م. ۱۳۸۹. عوامل موثر بر صنعت گردشگری در منطقه روستایی کلاردشت. پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۴، ش ۱، صص ۱۰۸-۱۰۰.
- عنابستانی، ع.، سعیدی، ع.، درویشی، ح. ۱۳۹۰. بررسی آثار اقتصادی، کالبدی، اجتماعی، زیست‌محیطی گردشگری از دیدگاه گردشگران و روستاییان (مورد مطالعه: دشت ارژن فارس). برنامه‌ریزی فضایی، سال ۲، ش ۲، صص ۲۰-۱.
- قرخلو، م.، رمضان‌زاده، م.، شریف‌دینی، ج. ۱۳۸۸. اثرات زیست‌محیطی گردشگری بر سواحل شهر رامسر، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال ۱، ش ۳، صص ۱۲-۱.
- کاظمی، م. ح. ۱۳۹۲. تعریف محیط‌زیست از نگاه اسلام. انجمن علمی پژوهشی طاهها، به آدرس:
<http://www.taha14.com>
- کمالی‌مهاجر، م.، فراهانی، ب. ۱۳۹۱. فرهنگ زیست‌محیطی راهکارهایی جهت توسعه گردشگری پایدار. اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت‌گردی ایران زمین، همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۷ اسفند ۱۳۹۱.
- محمدی، ن. ۱۳۹۳. فضیلت مهمانداری. پایگاه علمی فرهنگی تبیان، به آدرس:
<http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=38152>
- مقصودی، ط.، لشگرآرا، ف. ۱۳۸۳. توریسم، توسعه و روستا. مجله جهاد (توسعه روستایی و ترویج کشاورزی)، سال ۲۴، ش ۲۶۴، صص ۴۸-۵۵.
- میرکتولی، ج.، مصدق، ر. ۱۳۸۸. بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال ۲، ش ۷، صص ۱۵۴-۱۳۷.
- Billington, R. 2009. The Practical application of sustainable tourism development principles: A case study of creating innovative place-making tourism strategies. Blackstone Valley Visitor Center, Sustainable Tourism Planning & Development Laboratory.
- Lai, P.H. & Nepal, S.K. 2006. Local perspectives of ecotourism development in Tawushan Nature Reserve, Taiwan. *Journal of Tourism Management*, 27(6):1117-1129.
- Pina, I.P.A. & Delfa, M.T.D. 2005. Rural tourism demand by type of accommodation. *Journal of Management Tourism*, 26(6): 951-959.
- Yu, T. 2004. Rural tourism in Taiwan: Motivation, expectations and satisfaction. Doctoral dissertation, school of graduate studies, University of the Incarnate, Word in in partial fulfillment of the requirements.